

ВИРОБИ ДРІБНОЇ КАМ'ЯНОЇ ПЛАСТИКИ З ДАВНЬОРУСЬКИХ ПАМ'ЯТОК БУКОВИНИ

Цінну категорію археологічних знахідок в давньоруських старожитностях Буковини становлять предмети з християнською культовою символікою. Вони представлені знахідками різноманітних виробів дрібної металевої та кам'яної пластики (хрестами-енколпіонами, натільними хрестиками, різноманітними підвісками, іконками), предметами культу, гончарними клеймами, графіті та посуді тощо. Особливе місце серед них належить кам'яним іконкам. Останні є не тільки вишуканими витворами середньовічної гліптики та свідченням високого рівня майстерності ремісників-каменерізів, а й показником напрямів культурно-релігійних зв'язків населення регіону і соціального стану їх власників.

Вироби дрібної кам'яної пластики – досить рідкі знахідки в культурних шарах давньоруських пам'яток і зустрічаються, переважно, при вивченні міських поселень чи феодалних садиб. Пояснюється це тим, що вони не були масовою продукцією, а лише індивідуальними виробами висококваліфікованих майстрів. Серед них практично невідомо двох абсолютно однакових екземплярів, навіть серед виробів одного майстра чи однієї художньої майстерні [Николаева, 1983, с. 5]. Унікальність цих витворів індивідуальної художньої творчості перетворює їх у цінне джерело по вивченню мистецтва давньої Русі, особливостей християнського світосприйняття місцевого населення та потребує детальної публікації.

На землях краю кам'яні іконки відомі за знахідками у трьох пунктах. Найбільша їх кількість походить із Чорнівського городища, де виявлено дві цілі і дві пошкоджені іконки в 1985-1994 рр. [Возний, 1998, с. 112-113] та чотири аналогічних фрагментованих вироби – в 1999-2003 рр. [Пивоваров, 2001, с. 80-82; Пивоваров, 2004, с. 100-102]. Ще одна іконка трапилася за випадкових обставин у с. Самушин [Тищенко, 1984, с. 48, рис. 2]. Інші зразки, вірніше, заготовки для їх виготовлення, напівфабрикати та відходи виробництва, знайдені в літописному Онуті [Пивоваров, 2000, с. 96-97].

Аналізу виробів дрібної кам'яної пластики із регіону присвячено декілька робіт [Возний, 1993, с. 137-138; Возний, 1997, с. 15-16; Возний, 1998, с. 112-113; Мисько, 1999, с. 159-162; Пивоваров, 2001, с. 80-82; Пивоваров, 2002, с. 247-257; Пивоваров, 2003, с. 192; Пивоваров, 2004, с. 98-108]. В них розглянуто окремі знахідки та аспекти використання кам'яних іконок в релігійному житті населення краю, наведено трактування їх зображень, зроблено спробу визначення місць їх виробництва. Разом із тим, накопичений матеріал та нові типи іконок, виявлені на пам'ятках краю, вимагають проведення більш широких узагальнень та перегляду деяких застарілих концепцій щодо датування та атрибутики їх зображень. У зв'язку з цим основною метою статті є характеристика матеріалу, сюжетних композицій та іконографії на виробах дрібної кам'яної пластики. Значної уваги також вимагає хронологічний діапазон використання іконок, встановлення їх походження та можливих шляхів поширення на землях краю. Вирішення цих завдань дозволить отримати якісно нову інформацію стосовно знахідок кам'яних іконок у регіоні.

Вироби кам'яної дрібної пластики давньоруського часу належать до найдавніших мініатюрних рельєфних зображень, на них представлені найраніші іконографічні сюжети та лицеві зображення, які відбивають розвиток стилів і різноманітність художніх прийомів з обробітку каменю [Порфиридов, 1972, с. 75-76; Николаева, 1983, с. 5; Боровский, Архипова, 1991, с. 119-120]. Їх поява на території Давньої Русі-України пов'язується із християнізацією та візантійськими культурними впливами.

Процес поширення кам'яних іконок в давньоруських старожитностях можна поділити на три етапи. Першому етапу, який датується X-XI ст., притаманна поява імпортованих виробів із візантійських провінцій та приїзд на територію Русі грецьких майстрів. Другий етап охоплює XII ст. і характеризується виникненням місцевих центрів, у першу чергу Київського, по виробництву дрібної кам'яної пластики, засвоєнням давньоруськими майстрами професійних прийомів іконографії, стилю та етичних норм у виготовленні іконок [Боровский, Архипова, 1991, с. 120]. На третьому етапі (розпочинається після 1204 р. і триває до 40-х рр. XIII ст.) спостерігається діяльність візантійських ремісників, які після захоплення Константинополя покинули межі Латинської імперії і прибули на давньоруські землі, де заснували ряд майстерень з виробництва предметів християнського культу [Пуцко, 1995, с. 100-101; Пекарська, Пуцко, 1991, с. 136-137]. Під їх безпосереднім впливом виникають нові центри по виробництву кам'яних іконок, зокрема, в Галицько-Волинському князівстві [Пекарская, Пуцко, 1991, с. 137].

Виявлені в давньоруських старожитностях кам'яні іконки виготовлені із різних порід каменю. Вважається, що візантійське походження мають іконки з дорогоцінного чи напівдорогоцінного каміння твердих порід (сапфір, смарагд, жадеїт, онікс, халцедон, стеатит, яшма та інші). Із давньоруським спектром виробів пов'язуються іконки із м'яких сланцевих порід різних відтінків і структур (шифер, аргіліт, мильний і тальковий камінь, жировик, піщаник, мергель), рідше вони вироблялися з привізних порід (стеатит, пірофіліт, яшма) [Николаева, 1983, с. 5]. Знайдені на Буковині іконки виготовлені з стеатиту, шиферу та аргіліту.

Стеатитових іконок виявлено три екземпляра. Всі вони походять із Чорнівського городища. Перша іконка представлена невеликим фрагментом (2 x 5 см, товщина 0,5 см) (рис. 1, 1), виготовленим із мінералу оранжевого кольору. Вона одностороння і має високорельєфне зображення. На ній збереглася частина стоячої постаті святого у фелоні, з омофором, на якому врізаними лініями позначені чотирикінцеві хрести. У лівій руці святого, прикритій одягом і краєм хрещатого омофора, знаходиться Євангеліє. Воно вирізане по законам зворотної перспективи, з піднятим вгору правим кутом. На обкладинці Євангелія поміщено чотирикінцевий хрест із роздвоєними кінцями, між ними – чотири кружечки. Окремо виділена палітурка книги у вигляді рельєфної смужки з поперечними лініями. Складки одягу святого передані рельєфними прямими чи заокругленими лініями. Іконка мала високу рамку з бортиком, нахиленим до середини.

Фрагментарність іконки не дозволяє встановити її форму. Можливо, вона була прямокутною із заокругленим верхом. Аналіз іконографії постаті святого, зображеного на іконці, переконує в тому, що це був святий Миколай. Про це свідчить Євангеліє в лівій руці та хрещатий омофор. Аналогічні зображення святого відомі за знахідками з Києва, Княжої Гори (давньоруське м. Родень), Ізяславля [Николаева, 1983, табл. 2, 2; 4, 6; 12, 6]. Відмінністю іконки з Чорнівського городища є те, що св. Миколай зображений у стоячій позі, а на більшості іконок подане його зображення по пояс. Можливо, на іконці була зображена постать ще одного святого. В давньоруській іконографії св. Миколай в повний зріст, як правило зображувався поруч з іншими святими, зокрема, св. Харитонієм, Іоанном Милостивим, апостолом Петром, архідияконом Стефаном [Николаева, 1983, табл. 18, 6; 21, 5; 28, 1; 35, 3].

Аналіз техніки виконання зображення св. Миколая на фрагменті іконки засвідчує високий професіоналізм майстра, який її виготовив. Це проявляється в чітко відпрацьованих прийомах різьби, знанні перспективи, виразному відтворенні складок одягу, в ретельності опрацювання дрібних деталей тощо. Все це може свідчити, що ця стеатитова іконка була виготовлена візантійським майстром. Очевидно, вона має привізне походження і потрапила на городище з кимось із прочан чи емігрантів із Візантії.

Друга іконка із стеатиту чорного кольору збереглася повністю (рис. 1, 3). Вона рельєфна і, так само як і перша, одностороння. За формою іконка напівовальна з округленою нижньою частиною і дугоподібним звуженим верхом. Її висота з вушком – 5,9 см, найбільша ширина – 4 см, товщина 0,6-0,7 см. По контуру іконка обмежена рамкою нахиленою до середини, на якій

збереглася додаткова лінія. В центрі виробу розташоване рельєфне зображення нерівнораменого хреста розмірами 3,5 x 2,7 см; його верхнє рамено довше за інші. Сам хрест має невеликий нахил вправо. Такого типу хрести із перекладиною, прикріпленою нижче середини вертикального рамена, прийнято називати "хрестами апостола Петра".

На округлому вушку іконки (розміром 1,1 x 1,2 см), яке має повздовжній отвір, також розміщено зображення хреста, нанесене гравірованими лініями. Він має звичайну форму (грецький хрест), але його кінці закінчуються перпендикулярними лініями. Це так званий костильний хрест, який часто зустрічається в іконографії середньовіччя. Наприклад, такого типу хрестики тримають в руках святі Адріан та Наталія на фресках північної зовнішньої галереї Софіївського собору в Києві [Лазерев, 1973, с. 124-125]. Зворотній бік іконки заповнений і не має жодних зображень, але на ньому простежуються рештки розмітки у вигляді двох ліній, що перехрещуються, розмірами 5,6 x 3,8 см. Точних відповідників іконці не знайдено. Найближчими до неї за формою і мотивом зображення хреста є знахідки з Херсонесу та Ізяслава [Николаєва, 1983, табл. 7, 4; 12, 5].

В порівнянні з попередньою, іконка виготовлена досить примітивно. Центральне зображення хреста має різну товщину рамен. Поверхня навколо нього горбкувата і погано заповнена. Вона має сліди різця у вигляді горизонтальних та вертикальних ліній. Обідок іконки і гравірована навколо нього лінія нерівні. Складається враження, що майстер ще не повністю освоїв техніку роботи з твердими породами каменю, хоча і мав уявлення про методику виготовлення подібних іконок. Цей екземпляр може свідчити, що іконка була виготовлена місцевими майстрами за візантійським зразком із привізного матеріалу.

Від третьої іконки чи оправи збереглася лише одна половина (рис. 1, 2). Виріб був виготовлений із стеатиту чорного кольору. Від перебування у вогні верхня його частина змінили колір на жовтий. Іконка мала підпрямокутну форму із плавно зрізаним верхнім краєм. Її висота становить 5,2 см, ширина нижнього кінця – 0,9 см, товщина – 0,6 см. По всьому периметру виробу зберігся бортик шириною 0,3 см, висотою 0,2 см, який відділяв край іконки. По середині двома лініями прокреслені горизонтальні та вертикальна смуги і знаходяться букви "АГ", очевидно, скорочення від грецького слова "ααγιος" – святий. У верхній частині іконки помітні сліди від отворів для підвішування: поздовжнього та наскрізного (свідчення ремонту). На звороті виробу простежуються прокреслені гострим предметом літери. Серед них читаються "І Х Н Г", очевидно, Ісус Христос Ніка. Аналогії такій іконці чи окладу нам невідомі, Близькими до неї за манерою виконання є вироби, виявлені у Києві та візантійському Херсонесі [Николаєва, 1983, табл. 2, 5; 7, 4]. Характер написання літер на іконці відповідає написам першої половини XIII ст. у давньоруських старожитностях [Рыбаков, 1964, табл. IX-X].

Порівняно з попередньою, ця стеатитова іконка виготовлена дещо простіше. Поверхня виробу гірше прошліфована, верхня частина бортика має не плавні, а різкуваті обриси, прокреслені лінії не завжди рівні і симетричні. Очевидно, що і вона була зроблена місцевими майстрами, які копіювали візантійські взірці.

Значно більше на території регіону зафіксовано кам'яних іконок із аргіліту. На першій з них (рис. 1, 4), яка округлої форми, коричневого кольору, розмірами 4,3 x 4,7 см, товщиною 0,5-0,6 см, знаходиться рельєфне погрудне зображення Ісуса Христа у фас. Вона одностороння, її край оковтунений невисокою рамкою шириною 0,3 і висотою 0,2 см. [Возний, 1998, с. 112]. Фігура Христа непогано збереглася, проте окремі частини іконки мають ушкодження. Зокрема, втрачено зображення обличчя та деталі правої сторони фігури.

На іконці Христос зображений із зігнутою в лікті лівою рукою, в якій тримає невеликий хрест чи сувій. Він у пишних шатах, які передані врізними паралельними та горизонтальними лініями. Над головою Христа знаходиться німб, розділений подвійними лініями на три сектори, що утворюють ніби три рамена хреста. Завитки волосся Бога накладаються на німб. З обох боків від постаті Ісуса розміщені під титлами букви "IC XC".

Іконографічний аналіз зображення переконує в тому, що на іконці відтворено образ Ісуса Христа Пантократора (з грецької – Вседержителя), який зображує Бога у вигляді Небесного Царя і Судді. Відсутність книги у його лівій руці не заперечує цей висновок. Випадки, коли її

замінювали на сувій чи хрест, траплялися у середньовічній іконографії. Образ Пантократора був надзвичайно популярним у мистецтві Візантії, де його часто зображували в круглих медальйонах при розписі стін храмів [Лазарев, 1971, с. 75, 97]. Мозаїчне зображення напівфігури Христа Пантократора в медальйоні знаходиться також в куполі Софії Київської [Лазарев, 1973, с. 23, рис. 8-10]. Тому вибір круглої форми іконки для зображення Пантократора є цілком закономірним. Схожі зображення зустрічаються на круглих стеатитових іконках XII ст. в Херсонесі [Николаєва, 1983, табл. 7, 4]. Очевидно, чорнівська іконка є місцевим наслідуванням візантійським зразкам.

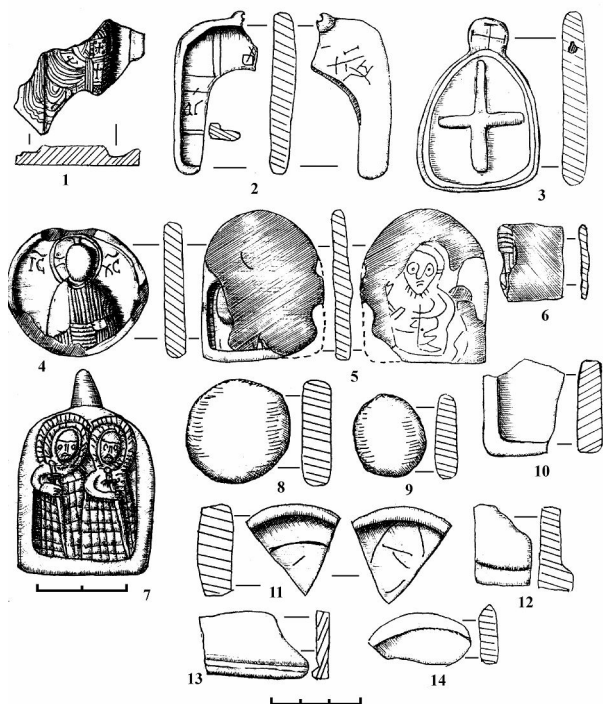

Рис. 1. Кам'яні іконки з давньоруських пам'яток Буковини: 1-6, 10 – Чорнівське городище; 7 – Самушин; 8-9, 11-14 – Онут. 1-3 – стеатит; 7 – шифер; 4-6, 8-14 – аргіліт

Fig. 1. Stone icons from Old Russian sites of Bukovina: 1-6, 10 – Chornivsk'ke hill-fort; 7 – Samushyn; 8-9, 11-14 – Onut. 1-3 – steatit; 7 – slate; 4-6, 8-14 – argillite

відтворені умовно. Очевидно, що зображення зворотної сторони іконки зроблено непрофесіоналом – виконано в стилі народного примітиву, на зразок “курячого бога”.

За своєю формою цей екземпляр іконки знаходить численні аналогії на давньоруських землях. На іконках, як правило, розмішувалися зображення Христа, святих Миколая і Власія [Николаєва, 1983, табл. 2, 2; 4, 13, 1; 19, 3; 22, 2; 25, 1; 28, 6]. Переважна більшість іконок такої форми несла на собі зображення св. Миколая. Очевидно, саме таке зображення знаходилося і на лицьовій стороні іконки з Чорнівки, про що може свідчити буква “Н” – “Нікола”.

Про дві інші аргілітові іконки з городища можна говорити лише на основі фрагментів (рис. 1, 6, 10). Від однієї з них світлокоричневого кольору збереглася лише нижня частина з рештками невеликого бортику по краю. Від другої, темно-сірого кольору, залишився невеликий уламок, на якому проглядаються різні лінії, які імітують одяг. Можливо, з такими ж іконками пов'язаний сильно ошлакований фрагмент виробу з прокресленими лініями, знайдений на цьому ж городищі [Возний, 1998, с. 113-114].

Стеатитові та аргілітові іконки з Чорнівського городища добре датуються за археологічними матеріалами. Знайдені на пам'ятці візантійська скіфатна монета (1204-1224 рр.), перетворена в підвіску, хрест-енколпійон із зворотними написами, візантійська полив'яна кераміка тощо дозволяють датувати пам'ятку першою половиною XIII ст. [Пивоваров, 2001, с. 86-87; Пивоваров, 2002, с. 251-253]

Ще одна кам'яна іконка з території Буковини походить із с. Самушин. Вона виготовлена із м'якої породи каменю, а саме шиферу. Виявлена за невідомих обставин, іконка потрапила до фондів колишнього Львівського державного музею образотворчого мистецтва (інв. № 11979) та була опублікована О. Тищенко [Тищенко, 1984, с. 47, рис. 2].

Шиферна іконка має одностороннє зображення (рис. 1, 7). Її розміри становлять: висота 4,8 см, ширина – 3 см. У неї прямі нижні кути та дугоподібно заокруглений верх, посередині якого знаходиться пірамідальний виступ із отвором для підвішування. По краю вона має досить широку рельєфну рамку.

Всю площу іконки займають постаті князів Бориса та Гліба. Фігури мучеників зображені у досить високому рельєфі. Обидва князі стоять, у довгих вбраннях, яке передане перехрещеними горизонтальними та вертикальними лініями. Можливо одяг святих імітує воїнські доспіхи. Над їх головами розміщуються подвійні німби, розділені на численні сектори. В правих руках князі-мученики тримають мечі з хрестоподібним руків'ям. На думку автора, в цій іконці відбулося злиття двох атрибутів, властивих борисоглібській іконографії: хреста і меча. На основі цього, та аналогій XV ст., цей витвір кам'яної пластики віднесений до XIV ст. [Тищенко, 1984, с. 47].

Ознайомлення з зображенням іконки показує, що віднесення її до XIV ст. є не зовсім точним. Очевидно, вона була виготовлена дещо раніше, про що свідчать сюжетні композиції на інших знахідках [Никольская, 1968, с. 451-458]. Підтвердженням цьому може також слугувати схожа манера зображення постатей князів, що виконана у т. зв. “архаїзую чому” стилі, притаманному київським майстрам – бронзоліварникам та гліптикам першої половини XIII ст. [Пуцко, 1996, с. 322-323]. До того ж, дуже близькою до цієї іконки як за формою, так і за сюжетом є іконка з Новгороду, яка добре датується кінцем XII – початком XIII ст. [Николаева, 1983, табл. 16, 3]. Отже, іконку із Самушина слід віднести до першої половини XIII ст. Спрощеність зображень (поєднання в одному елементі хреста та меча) на іконці може пояснюватися виготовленням її місцевим майстром, який наслідував більш досконалий взірець.

Аналіз сюжету зображень на кам'яних іконках Буковини засвідчує, що тут представлені головним чином одноособові фігури і відсутні багатофігурні композиційні сцени. Серед сюжетів іконок знаходимо зображення Ісуса Христа в іконографічному типі Вседержителя, святого Миколая, святих Бориса і Гліба та хреста. Такі сюжети на кам'яних іконках притаманні багатьом регіонам Давньої Русі. Показово, що дві іконки пов'язані із зображенням св. Миколая, який особливо шановувався на Русі. Його культ підкреслював універсальність “заступництва” цього святого [Порфіридов, 1972, с. 203-204]. Досить популярним в регіоні був також культ святих Бориса і Гліба, про що свідчить крім іконки, стулка хреста-енколпіона із Недобоївців із зображенням св. Гліба [Пивоваров, 2003, с. 191-193].

Про місце виготовлення стеатитових і аргілітових іконок, виявлених на території Буковини, говорити складно. Безперечно, що стеатитова іконка із зображенням св. Миколи була вирізана висококваліфікованим майстром – професіоналом, очевидно, вихідцем із візантійських провінцій. Інші іконки, особливо із аргіліту, могли виготовлятися на землях Галицько-Волинського князівства місцевими майстрами. Дослідженнями останнього часу встановлено, що такого типу іконки тісно пов'язані з групою виробів константинопольської пластики. Їхнє виробництво здійснювалося грецькими ремісниками, які після захоплення Константинополя 1204 р. покинули межі Латинської імперії і перебралися на давньоруські землі, де заснували ряд майстерень із виготовлення предметів християнського культу [Пуцко, 1995, с. 100-101; Пекарская, Пуцко 1991, с. 136-137]. Можливо, під їхнім впливом сформувалася і галицька школа з виготовлення предметів дрібної кам'яної пластики. Знахідки на території Галицько-Волинського князівства круглих і з фігурним верхом кам'яних стеатитових та аргілітових іконок [Пекарская, Пуцко 1991, ф.3, 7-9] підтверджують цю гіпотезу.

Майстерні з виготовлення дрібної кам'яної пластики, на думку дослідників, розміщувалися при монастирях та архиєрейських будинках, де також працювали іконописці та фахівці з книжкової мініатюри [Белов, 1960, с. 254-256; Порфіридов, 1975, с. 75-81; Порфіридов, 1976, с. 254-256; Седова, 1965, с. 262-266; Николаева, 1983, с. 47]. Такі виробництва знаходилися, як правило, у великих міських центрах. Поряд з ними, очевидно, існували і невеликі майстерні, які обслуговували найближчу округу. Вони також повинні були бути пов'язаними з певними релігійними центрами: монастирями та церквами.

Рештки одного з таких виробництв по виготовленню стеатитових іконок були знайдені на території літописного Онута [Пивоваров, 2000, с. 96-97]. Тут, в ур. Старий Цвинтар, 1998 р. було виявлено рештки наземної споруди з підвалом. Досліджено південну (3,8 м), західну (3,2 м) і східну (1,8 м) стіни будівлі. Основна наземна частина будівлі заглиблена на 0,45-0,5 м від рівня давньої поверхні. В її заповненні знайдено фрагменти давньоруської гончарної кераміки, перепалене каміння, кістки тварин, глиняна обмазка. На долівці наземної споруди простежувався шар деревного вугілля та обмазка. На відстані 1,3 м від південної стіни простежено контури підвального приміщення прямокутної форми. Долівка останнього знаходилася на 0,6 м нижче від рівня наземної частини споруди. В заповненні підвалу траплялася глиняна обмазка, фрагменти череня печі, вугілля та давньоруські керамічні матеріали.

На долівці підвалу, насиченої вугіллям і обмазкою, знайдено камінь-пісковик з добре відшліфованою поверхнею, сім цілих і фрагментованих кам'яних плиток з аргіліту круглої (діаметр 18-26 мм) та підпрямокутної форми, окремі з яких мали чітко виділені бортики – рамки (рис. 1, 8-9, 11-14). На багатьох із них проступають розмиті зображення та вгадуються обриси букв. Поряд виявлено крем'яні відщепи: одні з гострими ріжучими частинами, інші – зі спеціально затупленими кінцями. Тут же знаходилися фрагменти давньоруської кераміки, типових горщиків XII- першої половини XIII ст. Виявлені в підвальному приміщенні аргілітові плитки різних форм із слідами шліфування та гравірування можуть говорити про існування тут невеликого виробництва по виготовленню предметів дрібної пластики з каменю.

Кам'яні іконки в давньоруському суспільстві були предметами індивідуального характеру. Вони призначалися для носіння на грудях на коштовних ланцюгах, в складі намиста чи “на вороті”. Тому іконки мають оправу з вушком чи просвердлені в камені отвори для шнура. У випадках відсутності оправу чи отворів, іконки носилися в спеціальних футлярах, або мішечках [Порфірідов, 1972, с. 207]. Ознайомлення із знахідками кам'яних іконок і повідомленнями писемних джерел переконують, що їх носили заможні верстви населення, як чоловіки, так і жінки та духовенство [Николаева, 1983, с. 45-46].

Вивчення кам'яних іконок з території Буковини засвідчує, що періодом їх поширення в регіоні була перша половина XIII ст. Знайдені іконки представлені переважно виробами місцевого походження, особливо це стосується виробів із аргіліту. Можливо, що частина іконок виготовлена греками – вихідцями із Візантії, які потрапили до Галицько-Волинського князівства після 1204 р і заснували тут свою школу гліптиків. Очевидно, що одна із майстерень, які виникли в той час, функціонувала в літописному Онуті. Іконографія знайдених виробів дрібної кам'яної пластики показує, що найбільш шанованими святими в регіоні були Миколай та Борис і Гліб. Кам'яні іконки, знайдені на території краю, разом з іншими археологічними матеріалами переконливо доводять єдність релігійно-культурного життя давньоруського населення краю з іншими регіонами Галицько-Волинського князівства.

ЛІТЕРАТУРА

Белов Г.Д.

1960 Шиферная иконка из Херсонеса // СА. – № 2. – С. 257-263.

Боровский Я.Е., Архипова Е.И.

1991 Новые произведения мелкой каменной пластики из древнего Киева // Южная Русь и Византия. – Киев: Наукова думка. – С. 119-131.

Возний І.

1997 Хрести та ікони XII – XIII ст. з фондів Буковинського центру археологічних досліджень // Буковина – мій рідний край. II Історико-краєзнавча конференція молодих дослідників, студентів та науковців. – Чернівці. – С. 15-18.

1993 Сліди давньоруської цивілізації // Буковинський журнал. – Ч. 3-4. – С. 137-141.

1998 Чорнівська феодальна укріплена садиба XIII-XIII ст. – Чернівці: Руга. – 153 с.

Лазарев В.Н.

1971 Византийская живопись. – Москва: Наука. – 407 с.

- 1973 Древнерусские мозаики и фрески. – Москва: Искусство. – 456 с.
- Мисько Ю.*
- 1999 Християнські культові старожитності давньоруського періоду з території Північної Буковини // ПССІАЕ. – Чернівці: Золоті литаври. – Т. 2. – С. 159-173
- Никольская Т.В.*
- 1968 Рязанская иконка с изображением Бориса и Глеба // Славяне и Русь. – Москва: Наука. – С. 451-458
- Николаева Т.В.*
- 1983 Древнерусская мелкая пластика из камня XI-XV вв. – Москва: Наука. – 161 с.
- Пекарская Л.В., Пуцко В.Г.*
- 1991 Византийская мелкая пластика из археологических раскопок на Украине // Южная Русь и Византия. – Киев: Наукова думка. – С. 131-138.
- Пивоваров С.*
- 2000 Літописний Онут // ПССІАЕ. – Чернівці: Золоті литаври. – Вип. 2. – С. 91-99.
- 2001 Християнські старожитності в межиріччі Верхнього Пруту та Середнього Дністра. – Чернівці: Зелена Буковина. – 151 с.
- 2002 Предмети з християнською та язичницькою символікою у давньоруських старожитностях Буковини (нові знахідки) // ЗНТШ. – Т. ССXLIV. – Праці Археологічної комісії. – С. 247-257.
- 2003 Культова пластика із зображенням Бориса та Гліба в давньоруських старожитностях Буковини // Питання історії України. – Чернівці: Зелена Буковина. – Т. 6. – С. 191-193.
- 2004 Кам'яні іконки в давньоруських старожитностях Буковини // Етнокультура у контексті світової історії. – Чернівці: Прут. – С. 98-108.
- Порфиридов Н.Г.*
- 1972 Древнерусская мелкая каменная пластика и ее сюжеты // СА. – № 3. – С. 200-208.
- 1975 О мастерах, материалах и технике древнерусской каменной резьбы // СА. – № 3. – С. 75-81.
- 1976 Мелкая каменная скульптура Древней Руси // Средневековая Русь. – Москва: Наука. – С. 254-256.
- Пуцко В.Г.*
- 1995 Крест преподобного Авраамия Ростовского // История и культура Ростовской земли. – Ростов. – С. 96-104.
- 1996 Киевская сюжетная пластика малых форм (XI-XIII вв.) // Сборник посвящен на Бошко Бабики. – Прилеп. – С. 169-181.
- Рыбаков Б.А.*
- 1964 Русские датированные надписи XI – XIV вв. – Москва: Наука. – 48 с.
- Седова М.В.*
- 1965 Каменные иконки древнего Новгорода // СА. – № 3. – С. 262-266.
- Тищенко О.В.*
- 1984 Дрібна пластика з зображенням Бориса і Гліба // Археологія. – Вип. 46. – С. 44-56.

Serhij PYVOVAROV

ARTIFACTS OF MINIATURE STONE PLASTIC FROM OLD RUS' SITES OF BUKOVINA

Review of stone icons from Old Rus' sites of Bukovina is presented in the paper. Iconography, technique of production and origin of the products are analyzed. Production of indigenous workshops is distinguished.